

تصویری از عملکرد بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۲

سرکار خانم سرور ملکان رییس دایره کشاورزی اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی
سرکار خانم مریم رحمانی محقق اداره بررسی‌ها و سیاست‌های اقتصادی

چکیده

کشاورزی یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی کشور است به طوری که ارزش افزوده آن به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۷۶ طی پنج سال گذشته، به طور متوسط ۱۴/۵ درصد از کل ارزش افزوده کشور را تشکیل داده است. لذا بررسی جنبه‌های مختلف فعالیت‌های کشاورزی می‌تواند راهنمای مسئولین، تصمیم‌گیران و فعالان در بخش مذکور جهت دستیابی به شرایط مناسب‌تر باشد. بدین منظور گزارش حاضر به بررسی شاخص‌های گوناگون کشاورزی در سال ۱۳۸۲ می‌پردازد. اوضاع مساعد جوی در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ مهم‌ترین عامل اثرگذار بر روی میزان تولیدات کشاورزی بود. به طوری که مجموع تولیدات زراعی و باغی با ۹/۱ درصد افزایش نسبت به سال قبل از مرز ۷۷/۸ میلیون تن گذشت. همچنین تولید محصولات دامی نیز با ۸/۲ درصد رشد به ۸/۹ میلیون تن رسید. افزایش تسهیلات اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش کشاورزی نیز نقش موثری در رشد تولیدات کشاورزی در سال مذکور داشت. در این رابطه، مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی و دولتی کشاورزی در پایان سال ۱۳۸۲ با ۳۴/۵ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۶۹/۹ هزار میلیارد ریال رسید. همچنین بانک کشاورزی ۲۸۷۶۹/۳ میلیارد ریال

تسهیلات در قالب تسهیلات تکلیفی و غیرتکلیفی به کشاورزان پرداخت نمود که نسبت به سال قبل ۲۷/۳ درصد رشد داشته است.

مقدمه

بنابر گزارش مرکز تحقیقات منابع آب وزارت نیرو، میانگین ارتفاع بارندگی در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ (منتهی به شهریورماه ۱۳۸۲) برابر با ۲۴۴/۲ میلی متر بود که اندکی (۱ درصد) نسبت به سال گذشته کاهش نشان می دهد ولی در مقایسه با میانگین بلندمدت ۳۴ ساله (۲۴۰ میلی متر) در سطحی بالاتر قرار گرفته و در مجموع وضعیت مطلوبی را به نمایش گذاشت. بررسی میزان ریزش های جوی در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ در حوضه های آبریز شش گانه ایران نشان می دهد که متوسط ارتفاع بارندگی در مقایسه با میانگین ۳۴ ساله در حوضه های آبریز خزر، سرخس، دریاچه ارومیه و مرکزی افزایش و در حوضه های آبریز هامون و خلیج فارس کاهش یافته است. همچنین بررسی توزیع مکانی بارش نشان می دهد که حجم بارندگی در ۱۲ استان کشور که از مناطق مهم کشاورزی کشور محسوب می شوند و شامل آذربایجان شرقی، تهران، سمنان، قزوین، آذربایجان غربی، چهارمحال و بختیاری، خراسان، زنجان، قم، مازندران، مرکزی و همدان می باشد، بین ۱۰۰ درصد میانگین بلندمدت و بالاتر از آن بوده است. شایان ذکر است که حدود ۳۹/۱۴ درصد از کل تولیدات زراعی در سطحی معادل ۴۴/۶۵ درصد از مجموع سطوح زیر کشت کشور در سال ۱۳۸۱ از این استان ها به دست آمده بود. در مقابل مجموع بارندگی در بوشهر، خوزستان، کرمان و سیستان و

بلوچستان و هرمزگان پایین‌تر از ۶۰ درصد میانگین بلندمدت ۳۴ ساله بوده که در استان‌های سیستان و بلوچستان و هرمزگان به ترتیب ۵۲ و ۵۵ درصد بارش نسبت به متوسط بلندمدت بوده و از نقطه نظر خشکسالی شرایط نامساعدی را به نمایش گذاشته است. در دوره آبی مورد بررسی، حجم آب ورودی به سدهای مخزنی کشور با ۶/۵ درصد کاهش نسبت به سال قبل به ۵۴/۹ میلیارد مترمکعب رسید. در همین مدت میزان آب خروجی به ۵۴/۲ میلیارد مترمکعب رسید که نسبت به دوره مشابه سال قبل حدود یک درصد کاهش داشت. در نتیجه این تغییرات، حجم آب موجود در سدهای مخزنی در پایان آخرین ماه سال آبی با ۷/۷ درصد رشد به ۱۲/۶ میلیارد مترمکعب افزایش یافت. توزیع زمانی مناسب بارش در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ در بخش عمده‌ای از مناطق کشور موجب گردید که علی‌رغم کمبود نسبی بارش سالانه در بخش‌هایی از مناطق کشور و بویژه در مناطق حاشیه خلیج فارس و دریای عمان، نیازهای آبی کشت دیم و آبی در سطح کشور به نحو مطلوبی فراهم گردد. به نحوی که براساس ارقام مقدماتی وزارت جهاد کشاورزی، مجموع تولید محصولات زراعی و باغی با ۹/۱ درصد افزایش نسبت به سال قبل از مرز ۷۷/۸ میلیون تن گذشت. مجموع تولید محصولات زراعی ۶۳/۹ میلیون تن بود که ۹/۸ درصد نسبت به سال قبل افزایش نشان می‌دهد. همچنین براساس ارقام مقدماتی وزارت جهاد کشاورزی مجموع تولید محصولات دامی با ۸/۲ درصد رشد به حدود ۸/۹ میلیون تن رسید.

آمارهای مقدماتی شرکت سهامی شیلات ایران نشان می‌دهد که در سال مورد بررسی تولید بخش ماهیگیری با ۱۰/۵ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۴۴۳۷۵۷ تن رسیده است.

از این مقدار ۳۵۲۵۷ تن از آب‌های شمال استخراج شد که ۷۵۷ تن آن را ماهیان خاویاری تشکیل داد. ۳۰۷۰۰۰ تن ماهی نیز از آب‌های جنوب و ۱۰۱۵۰۰ تن از آب‌های داخل به‌دست آمد که ۷۵۰۰ تن آن مربوط به پرورش میگو بوده است. همچنین در سال ۱۳۸۲ مقدار تولید انواع گل و گیاه زینتی که از بازارهای صادراتی خوبی برخوردارند شامل ۱۴۳۱ میلیون شاخه بریده، ۳۷ میلیون گل گلدانی و ۱۴۴ میلیون اصله درخت و درختچه بوده است.

براساس اطلاعات یادشده و با توجه به سهم هر یک از زیربخش‌های کشاورزی از کل فعالیت‌های بخش، برآورد می‌شود که ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۲ حدود ۵ درصد نسبت به سال قبل رشد داشته باشد.

بنا بر گزارش شرکت سهامی مدیریت منابع آب، حجم کل ریزش‌های جوی در هفت ماهه اول سال آبی ۸۳-۱۳۸۲، (از مهرماه ۱۳۸۲ الی فروردین ماه ۱۳۸۳) بالغ بر ۳۳۳/۲ میلیارد متر مکعب و معادل ۲۰۲/۲ میلی‌متر بارندگی بوده است که نسبت به سال قبل ۲ درصد و میانگین ۳۵ ساله ۶ درصد کاهش یافته است. به استثنای شرق، جنوب شرقی، شرق استان کرمان، یزد و جنوب هرمزگان و بخشی از شمال غرب که کمتر از نرمال بارش داشته‌اند، بقیه مناطق کشور در سطح نرمال و یا بیش از آن بارندگی داشته‌اند. براساس پیش‌بینی‌های انجام شده توسط سازمان هواشناسی کشور، این روند در فصول بهار و تابستان سال ۱۳۸۳ (نیمه دوم سال زراعی ۱۳۸۳-۱۳۸۲) نیز در سطح کشور ادامه خواهد داشت. بنابراین باید به احتمال بروز پدیده خشکسالی در سال زراعی آتی، به‌خصوص در استان‌های

سیستان و بلوچستان و هرمزگان که در سال‌های اخیر از بارندگی بسیار نازلی برخوردار بوده‌اند توجه خاصی مبذول داشت.

۱- عملکرد بخش کشاورزی

۱-۱- تولیدات باغی و زراعی

براساس ارقام مقدماتی وزارت جهاد کشاورزی، مجموع تولیدات زراعی و باغی در سال ۱۳۸۲ بالغ بر $۷۷/۸$ میلیون تن بود که $۹/۱$ درصد نسبت به سال زراعی قبل افزایش نشان می‌دهد (جدول شماره ۱). بیشترین سهم از افزایش مذکور متعلق به محصولات زراعی با حدود $۸/۰$ واحد درصد بوده‌است. تولید اکثر محصولات مورد بررسی به‌استثنای جو، پنبه، پیاز و چغندر قند نسبت به سال قبل افزایش یافت که عمدتاً به‌دلیل اوضاع مساعد جوی و ریزش‌های متناسب در استان‌های قطب کشاورزی و افزایش قیمت خرید تضمینی محصولات عمده کشاورزی بوده‌است. افزایش فوق‌العاده قیمت تضمینی خرید گندم در سال ۱۳۸۱ ($۲۳/۸$ درصد) و اعلام نرخ ۱۵۰۰ ریال در سال ۱۳۸۲ موجب ترغیب کشاورزان به افزایش سطح زیر کشت گندم و جایگزینی بخشی از زمین‌های زیرکشت زراعت‌های رقیب نظیر جو و ذرت علوفه‌ای به گندم شده‌است. با توجه به اینکه آمارهای مقدماتی وزارت جهاد کشاورزی، تولید ذرت دانه‌ای و علوفه‌ای را به تفکیک ارائه نکرده‌است، مشاهده تاثیر افزایش قیمت خرید گندم بر تولید ذرت علوفه‌ای ممکن نبوده، لیکن در مورد تولید انواع جو مشخص می‌باشد. به‌طوری‌که تولید جو در سال ۱۳۸۲ با $۴/۱$ درصد کاهش به ۲۹۵۸ هزار تن محدود گردید. علاوه بر آن قسمتی از زمین‌های حاشیه‌ای نیز به دلیل جذابیت قیمت خرید گندم، به تولید این محصول اختصاص یافت که از نظر اقتصادی مقرون به صرفه نبوده و موجب افزایش هزینه‌های ملی تولید گندم گردیده‌است.

جدول شماره (۱)
تولید محصولات زراعی و باغی

(هزار تن)

نوع محصول	۱۳۸۱	(۱)۱۳۸۲	درصد تغییر
گندم	۱۲۴۵۰	۱۳۵۰۰	۸/۴
برنج (شلتوک)	۲۸۸۸	۲۱۰۰	۷/۳
جو	۳۰۸۵	۲۹۵۸	-۴/۱
ذرت	۱۴۴۹	۱۷۰۰	۱۸/۱
پنبه	۲۴۵	۳۰۰	-۱۳/۰
نبشکر	۳۷۱۲	۶۲۰۰	۶۷/۰
دانه های روغنی	۳۳۹	۳۶۰	۶/۲
حبوبات	۶۷۰	۷۰۰	۴/۵
سیب زمینی	۳۷۵۶	۴۱۸۰	۱۱/۳
پياز	۱۵۲۹	۱۵۰۰	-۱/۹
چغندر قند	۶۰۹۸	۶۰۰۰	-۱/۶
پونجه	۴۰۶۸	۴۸۰۰	۱۸/۰
سایر محصولات زراعی	۱۷۸۰۷	۱۸۶۲۴	۴/۶
محصولات باغی	۱۳۱۳۱	۱۳۸۶۳	۵/۶
جمع کل	۷۱۴۱۷	۷۷۷۸۵	۹/۱

ماخذ: وزارت جهاد کشاورزی
۱- آمارها مقدماتی می باشد.

بطور کلی اجرای طرح تولید گندم تا حد خودکفایی مانند هر طرح دیگری می باید مورد ارزیابی فنی، اقتصادی قرار گرفته و براساس تحلیل هزینه - فایده برنامه ریزی و سیاست گذاری شود. در توجیه هر طرح از شاخص های سودآوری فایده به هزینه (حاصل تقسیم ارزش کنونی تفاوت منافع و هزینه های تنزیل شده به کل هزینه ها)، نرخ بازده داخلی (نرخي که ارزش کنونی منافع و هزینه ها را با یکدیگر برابر می سازد) و ارزش خالص کنونی برنامه مورد استفاده قرار می گیرد. در واقع حجمی از تولید گندم که نرخ بازدهی سرمایه گذاری بزرگتر از حداقل نرخ قابل قبول رایج کشور بوده، معیار ارزش کنونی بزرگتر

از صفر و شاخص هزینه به فایده بزرگ‌تر از واحد داشته باشد، آستانه اقتصادی تولید گندم در کشور است. در این خصوص اگرچه تولید گندم در کشور به مرز خودکفایی رسیده، لیکن کاهش تولید اقلامی که مصرف صنعتی داشته و افزایش واردات آن (جو، ذرت و ...) و تأثیری که بر قیمت محصولات نهایی صنایع تکمیلی و تبدیلی کشاورزی دارد، به همراه گسترش هزینه‌های تولید، بیانگر لزوم توجه به ارزیابی هزینه - فایده طرح جهت اجتناب از امکان عبور از آستانه اقتصادی تولید گندم در کشور است.

در مجموع در سال ۱۳۸۲ تولید غلات (گندم، برنج و جو (شلتوک)) با ۶۱٪ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۱۹۵۵۸ هزار تن بالغ گردید. ۷/۵ درصد افزایش قیمت تضمینی خرید انواع برنج پرمحصول موجب افزایش سطح زیرکشت این نوع برنج شده به طوری که مجموع تولید برنج (شلتوک) با ۷/۳ درصد رشد به ۳۱۰۰ هزار تن بالغ گردید. در سال مورد بررسی مجموع تولیدات زراعی - صنعتی (پنبه، نیشکر، دانه‌های روغنی، چغندر قند) با ۲۲/۵ درصد افزایش به ۱۲۸۶۰ هزار تن رسید. در این گروه تولید نیشکر و دانه‌های روغنی به ترتیب ۶۷ و ۶/۲ درصد رشد و تولید پنبه و چغندر قند به ترتیب ۱۳ و ۱/۶ درصد کاهش داشت. اوضاع نامساعد حاکم بر صنایع نساجی و بازار پنبه کشور در طی سال‌های اخیر سطح زیر کشت پنبه و به تبع آن تولید را در سطح پایینی (حدود ۳۵۰ هزار تن) محدود کرده است. با توجه به نیاز حدود ۱۱۰ هزار تنی صنایع نساجی به پنبه مخلوج و تولید حدود ۹۰ هزار تن در سال ۱۳۸۲، این صنایع با کمبود ۲۰ هزار تن مواجه شده و به دلیل مشکلات تعرفه گمرکی بالا و شیوع آفت سرخ، واردات پنبه در حد اندک ۳ هزار تن

انجام شد. با افزایش قیمت‌های خرید توافقی وش پنبه (۴۵۰۰-۴۱۰۰ ریال بابت هر کیلو) که بالاتر از قیمت تضمینی خرید (۳۴۵۰ ریال برای هر کیلو) می‌باشد، به نظر می‌رسد با تامین به موقع نهاده‌های مورد نیاز پنبه کاران، سطح زیر کشت و تولید پنبه افزایش یابد. مضافاً اینکه با تسهیل و تداوم در مجوز صدور پنبه به بازارهای جهانی می‌توان کشاورزان را به افزایش سطح زیر کشت و تولید ترغیب نمود. همچنین لازم است قدرت تنظیم واردات و صادرات بصورت فعلی از صنایع نساجی (که هر زمانی قیمت‌های جهانی پایین بوده به بهانه کیفیت پایین پنبه داخلی خواستار واردات هستند و بالعکس زمانی که قیمت‌های جهانی افزایش می‌یابد خواهان لغو مجوز صادرات پنبه می‌شوند)، سلب شود تا قسمتی از مشکلات فراروی گسترش تولید پنبه به‌عنوان یکی از محصولات صنعتی، مرتفع گردد.

۲-۱- میزان گندم و برنج خریداری شده

براساس آمار سازمان مرکزی تعاون روستایی، کل میزان گندم خریداری‌شده از کشاورزان در سال ۱۳۸۲ بالغ بر ۱۰/۵ میلیون تن گردید که نسبت به سال قبل ۱۹/۳ درصد افزایش نشان می‌دهد. این افزایش در میزان گندم خریداری‌شده را عمدتاً می‌توان ناشی از اوضاع مساعد جوی، افزایش حدود ۱ میلیون تنی تولید، تداوم سیاست‌های حمایتی دولت، افزایش قیمت خرید تضمینی به میزان ۱۵/۴ درصد نسبت به سال قبل و همچنین کاهش مقدار عرضه گندم جهت مصارف خوراک دام و طیور و تحویل بیشتر به سازمان مرکزی تعاون روستایی دانست. براساس آمار مقدماتی وزارت جهاد کشاورزی، تولید گندم در سال ۱۳۸۲ همچنان به روند فزاینده خود ادامه داد و برای اولین بار از مرز ۱۳ میلیون تن گذشت و بالغ بر ۱۳۵۰۰ هزار تن گردید. افزایش تولید و خرید گندم مازاد کشاورزان موجب

گردید تا براساس آمار مقدماتی شرکت بازرگانی دولتی ایران، خرید خارجی گندم توسط شرکت مذکور در حد ۷۷۶ هزار تن محدود شود که نسبت به سال قبل ۱/۸ میلیون تن (۷۰/۲ درصد) کاهش نشان می‌دهد. در نتیجه موجودی انبار گندم در انبارهای شرکت بازرگانی دولتی نیز با ۷/۲ درصد کاهش نسبت به سال قبل به ۲۶۲۷ هزار تن محدود گردید. بیشترین سهم از خرید گندم توسط سازمان مرکزی تعاون روستایی متعلق به استان فارس با ۱/۲ میلیون تن بود که سهمی معادل ۱۶/۹ درصد از مجموع گندم معمولی و دورم را تشکیل می‌داد. پس از استان فارس، استان‌های خراسان و خوزستان با سهم‌هایی معادل ۱۱/۳ و ۹/۹ درصد در رده‌های بعدی قرار داشتند.

سازمان‌های تعاونی روستایی کشور در سال ۱۳۸۲ حدود ۹۳/۶ هزار تن انواع برنج پرمحصول را به قیمت‌های تضمینی از کشاورزان استان‌های برنجکار کشور خریداری کردند که نسبت به سال قبل ۲۷/۵ درصد رشد داشته‌است. بیشترین مقدار برنج پرمحصول خریداری‌شده مربوط به رقم "ندا و نعمت" بود که حدود ۷۴ هزار تن از آن به قیمت هر کیلوگرم ۴۳۰۰ ریال به سازمان‌های تعاونی روستایی فروخته شد. همچنین بیشترین مقدار خرید در استان مازندران با خرید ۷۳ هزار تن انواع برنج پرمحصول، صورت گرفت.

۳-۱- تولیدات دامی

براساس آمار مقدماتی وزارت جهاد کشاورزی، مجموع تولیدات دامی (گوشت قرمز، شیر خام، گوشت مرغ، تخم مرغ و عسل) در سال ۱۳۸۲ بالغ بر ۸۸۵۴ هزار تن گردید که ۸/۲ درصد نسبت به سال قبل رشد یافته‌است. (جدول شماره ۲). در این سال تولید تمام اقلام مورد بررسی نسبت به سال قبل افزایش داشت و بیشترین رشد متعلق به محصولات

تخم مرغ و گوشت مرغ بود که به ترتیب ۱۴/۹ و ۱۱/۶ درصد نسبت به سال قبل افزایش یافتند.

جدول شماره (۲)
تولید محصولات دامی

(هزار تن)

درصد تغییر	سال		نوع محصول
	۱۳۸۲ (۱)	۱۳۸۱	
۵/۲	۷۸۰/۰	۷۴۱/۶	گوشت قرمز
۷/۵	۶۳۱۶/۰	۵۸۷۷/۰	شیر خام
۱۱/۶	۱۱۰۰/۰	۹۸۶/۰	گوشت مرغ
۱۴/۹	۶۲۹/۰	۵۴۷/۳	تخم مرغ
۳/۶	۲۹/۰	۲۸/۰	عسل
۸/۲	۸۸۵۴/۰	۸۱۷۹/۹	جمع کل

ماخذ: وزارت جهاد کشاورزی

۱- آمارها مقدماتی می باشد.

بر اساس آمار و اطلاعات دریافتی از وزارت جهاد کشاورزی، در سال ۱۳۸۱ مصرف سرانه گوشت مرغ و تخم مرغ به ترتیب ۱۴/۵ و ۸/۱ کیلوگرم بوده است. میزان توصیه شده مصرف تخم مرغ از سوی سازمان خواربار و کشاورزی جهانی ۱۸۰ عدد تخم مرغ در سال است، در حالی که این مقدار در کشورهای ژاپن و آمریکا ۴۰۰ عدد و میانگین مصرف جهانی ۲۲۰ عدد است. باتوجه به ارزش غذایی فراوان تخم مرغ (دارا بودن هشت اسیدآمیننه ضروری

۱- با احتساب میانگین وزن هر عدد تخم مرغ معادل ۶۰ گرم، مصرف سرانه تخم مرغ حدود ۱۳۵ عدد در سال می باشد.

برای بدن و بیشترین ارزش بیولوژیکی در مقایسه با شیر، ماهی، گوشت قرمز و ... و قیمت پایین نسبی آن در مقایسه با سایر مواد پروتئینی، مشکلات تغذیه‌ای اقشار مختلف جامعه از جمله زنان (به دلیل عوارض ناشی از کمبود آهن) و کودکان (کم‌وزنی و سوء تغذیه) و پایین بودن مصرف سرانه آن در مقایسه با میزان توصیه شده F.A.O، لازم است همگام با گسترش تولید، در جهت بالا بردن سطح آگاهی جامعه نسبت به افزایش مصرف آن نیز اقدام شود. لازم به یادآوری است که مصرف سرانه تخم مرغ در سال ۱۳۸۱ نسبت به سال قبل از آن حدود ۶ درصد کاهش یافت. به نظر می‌رسد این امر به دلیل تبلیغ در خصوص مضرات مصرف زیاد تخم مرغ به عنوان عاملی مهم در افزایش بیماری‌های قلبی و عروقی باشد.

تولید گوشت مرغ در سال ۱۳۵۳، معادل ۱۱۰ هزار تن بوده است که تا سال ۱۳۸۲ با بیش از ۱۰ برابر افزایش به ۱۱۰۰ هزار تن رسیده است. مصرف سرانه گوشت مرغ از حدود ۶/۳ کیلوگرم در سال ۱۳۶۳ به ۱۴/۵ کیلوگرم در سال ۱۳۸۱ افزایش یافته و در مقابل مصرف سرانه گوشت قرمز از روندی کاهنده برخوردار بوده و از ۱۴/۹ کیلوگرم به ۱۱/۶ کیلوگرم کاهش یافته است. بنابر یافته‌های تحقیقی، در جامعه شهری و روستایی کشور، سهم بودجه اختصاص یافته به گوشت قرمز در سال‌های اخیر به دلایل گوناگون، از جمله افزایش شدید قیمت و بیماری‌های دامی، به تدریج کم شده در حالی که میزان بودجه اختصاص یافته به گوشت مرغ و ماهی افزایش پیدا کرده است.^۱

عیرغم افزایش تولید گوشت مرغ و تخم مرغ، رشد چشمگیر قیمت انواع خوراک دام (به عنوان مثال کنجاله سویا از کیلویی ۱۹۰۰ ریال به ۳۱۰۰ ریال)، موجب رشد شدید قیمت این کالاها در اواخر سال گردید. به طوری که میانگین قیمت هر کیلوگرم گوشت مرغ از حدود ۱۵۰۰۰ ریال به ۲۰۰۰۰ ریال رسید. شاخص قیمت مصرف کننده گوشت مرغ از ۲۰۴/۰ در اسفند ۱۳۸۱ با ۹/۱ درصد رشد به ۲۲۲/۵ رسید. همچنین شاخص قیمت مصرف کننده تخم مرغ نیز از ۲۱۹/۶ به ۲۶۹/۴ در اسفندماه ۱۳۸۲ رسید که بیانگر رشد ۲۲/۷ درصدی می باشد. با توجه به اینکه بخش عمده خوراک طیور از طریق واردات تامین می شود، آهنگ سریع رشد قیمت در بازارهای جهانی، بازار داخلی نهاده ها و در نتیجه محصولات نهایی را به شدت آسیب پذیر ساخته است. بدین ترتیب عملکرد صنایع طیور کشور که به شکل صنعت مونتاژ می باشد با کوچکترین تکانه خارجی مختل می گردد. این عامل چنان با قدرت عمل می نماید که حتی اجرای طرح ذخیره گردشی گوشت مرغ با هزینه اجرایی سنگینی که به دولت و نظام بانکی تحمیل نمود، نتوانست با اثرات آن مقابله نماید. لازم به ذکر است که در طرح ذخیره گردشی گوشت مرغ (مصوبه شماره ۳۴/۱۷۴۴۸۲ مورخ ۱۳۸۱/۹/۲۴ هیات وزیران) مقرر گردید که شرکت پشتیبانی امور دام از طریق خرید، ذخیره سازی و عرضه چرخشی، بازار گوشت مرغ را تنظیم نماید. بدین خاطر شرکت مذکور در طول سال ۲۷ هزار تن گوشت مرغ توزیع نمود که حدود ۳۵۰ میلیارد ریال هزینه خرید از محل تسهیلات بانکی، ۱۱۵ میلیارد ریال ضرر و زیان عملیاتی و کیلویی ۸ ریال هزینه های تبعی در برداشت، در نتیجه تا زمانی که قیمت های جهانی نهاده ها

از ثبات برخوردار بود، بازار داخلی نیز در تعادل قرار داشت و حتی قیمت‌ها نسبت به سال قبل اندکی کاهش نشان داد. لیکن به محض تغییر روند قیمت‌های جهانی، بازار دچار آشفتگی گردید که این تجربه بیانگر چند نکته اساسی است. اول اینکه برای کالاهایی که کنترل تمامی مراحل تولید آن در اختیار مسئولین داخلی نمی‌باشد، طرح‌هایی نظیر طرح ذخیره‌گردشی، قادر به تنظیم بازار و ایجاد ثبات بلندمدت قیمت نخواهد بود. مضافاً اینکه چنانچه هزینه‌های اجرایی طرح نیز در نظر گرفته شود، هزینه ملی طرح را افزایش داده و منابع بانکی و بودجه‌ای را که می‌توانست صرف طرح‌هایی سودآورتر نماید، قفل کرده است. دوم اینکه علت وجودی این طرح به سبب آزادسازی قیمت نهاده‌ها و حمایت موقتی از تولیدکنندگان برای تطبیق با شرایط جدید بوده و نمی‌باید به عنوان سازگار دائمی به آن نگریسته شود. در نهایت با توجه به جمیع جهات، به نظر می‌رسد که برنامه ریزی در قالب یک بسته سیاستی کامل شامل کاهش وابستگی به واردات نهاده‌ها (از قبیل افزایش سطح زیر کشت و تولید علوفه دامی و خوراک طیور به عنوان عمده‌ترین بخش از هزینه تولید)، گسترش تولید جوجه یک روزه و ... به همراه افزایش حجم گوشت مرغ توزیع شده توسط فروشگاه‌های زنجیره‌ای و تعاونی‌ها می‌باید جایگزین طرح ذخیره‌گردشی مرغ گردد.

۴-۱- بیمه محصولات کشاورزی

صندوق بیمه محصولات کشاورزی با هدف حمایت از تولیدکنندگان کشاورزی و دامی و با تصویب قانون بیمه محصولات کشاورزی در سال ۱۳۶۲ تاسیس شد. این صندوق

کار خود را با تحت پوشش قراردادن برخی محصولات کشاورزی برای معدودی از خطرات بخش کشاورزی آغاز کرد. در حال حاضر هدف صندوق، انجام بیمه انواع محصولات کشاورزی، دام و طیور و زنبور عسل، کرم ابریشم و آبیژان پرورشی در مقابل خسارات ناشی از سوانح طبیعی و حوادث قهری نظیر تگرگ، توفان، خشکسالی، زلزله، سیل، سرمازدگی و یخبندان، آتش‌سوزی، صاعقه، آفات و امراض نباتی عمومی و قرنطینه‌ای، امراض واگیر حیوانی عمومی و قرنطینه‌ای، به‌عنوان وسیله‌ای برای نیل به اهداف و سیاست‌های بخش کشاورزی می‌باشد.

در کشاورزی به دلایلی چند که بیشتر ناشی از ویژگی‌های ماهیتی این بخش و عوامل متعدد خارج از کنترل می‌باشد، ریسک بالا بیش از هر بخش اقتصادی دیگر وجود دارد. بخشی از ریسک موجود در فعالیت‌های کشاورزی از ناحیه تولید، قیمت و یا اعتبارات است. ریسک تولید؛ به این دلیل که کشاورزی فعالیتی متأثر از دگرگونی‌های مختلف طبیعت (شرایط آب و هوایی، بیماری، حشرات، علفهای هرز و...) می‌باشد. ریسک قیمت دارای منشا قیمت است و شامل: ۱- تغییرات قیمت در درازمدت به دلیل تغییر عوامل تشکیل‌دهنده عرضه و تقاضا مانند تکنولوژی و ذائقه مصرف‌کننده، ۲- نوسانات ناشی از تغییرات در سطح عمومی قیمت‌ها، ۳- نوسان‌های دوره‌ای یا سیکلی که به علت تغییر در مقدار تولید و عرضه محصول بیشتر در مورد محصولات یک یا دو ساله روی می‌دهد، ۴- تغییرات فصلی که عامل تغییر در عرضه و تقاضا است و ۵- تغییرات نامنظم قیمت که در نتیجه تغییرات جوی، آفات و امراض و همچنین تغییر در سیاست‌های دولت ایجاد می‌شود، می‌باشد. علاوه بر آن،

تغییر و نوسانات قیمت نهاده‌ها نیز در زمره ریسک محصولات کشاورزی قرار دارد. ریسک اعتبارات به معنای عدم اطمینان در کافی بودن درآمد آینده جهت بازپرداخت وام و همچنین عدم رضایت وام‌دهنده به تداوم اعطای اعتبار در سطح مورد نیاز حال و آینده می‌باشد.

به نظر می‌رسد به دلایل مختلف، از جمله ریسک بالای موجود در کشاورزی در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی نظیر صنعت؛ انگیزه لازم برای جلب و جذب اعتبار در بخش کشاورزی با هدف توسعه بخش، ایجاد نشده است. از این رو گسترش و توسعه بیمه محصولات کشاورزی به‌عنوان تخفیف‌دهنده زیان‌های ناشی از ریسک‌های موجود در بخش، می‌تواند باعث تحولی اساسی در توسعه بخش کشاورزی شود. در زیر به تشریح فعالیت‌های صندوق بیمه محصولات کشاورزی در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ پرداخته می‌شود:

در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱، صندوق بیمه محصولات کشاورزی ۴۹۸۳ هزار هکتار از سطح زیر کشت بیست و هفت محصول زراعی و باغی را تحت پوشش بیمه عمومی قرارداد که از لحاظ سطح پوشش بیمه‌ای حدود ۶۲/۷ درصد نسبت به سال زراعی گذشته رشد نشان می‌دهد.

از مجموع اراضی بیمه شده، ۱۱۴۷ هزار هکتار دچار آسیب گردید و بابت جبران خسارات آن صندوق بیمه ۷۵۵/۹ میلیارد ریال خسارت پرداخت نمود که ارقام مذکور نسبت به سال زراعی قبل به ترتیب ۱۷/۳ و ۸۷/۴ درصد زشدنشان می‌دهد. در سال مورد بررسی، بیشترین سطح اراضی بیمه شده با سهمی معادل ۷۸/۹ درصد از کل، مربوط به گندم بوده

که بالاترین سطح خسارت دیده (۸۸۰ هزار هکتار) با سهمی معادل ۷۶/۷ درصد را نیز به خود اختصاص داد. پس از گندم بیشترین سطح اراضی بیمه شده مربوط به برنج، چغندر قند و جو (به ترتیب ۲۱۵، ۲۰۴ و ۱۵۵ هزار هکتار) بوده و بالاترین سطح خسارت دیده را برنج، جو و کلزا (به ترتیب ۷۱، ۳۶ و ۲۸ هزار هکتار) تشکیل دادند. صندوق بیمه بابت بیمه عمومی برای هر هکتار اراضی خسارت دیده به طور متوسط ۶۵۹ هزار ریال غرامت پرداخت کرد که نسبت به سال قبل ۶۰ درصد رشد نشان می‌دهد.

همچنین حق بیمه دریافتی (مجموع سهم کشاورز و دولت) ۴۲/۲ درصد از مجموع غرامت پرداخت شده را تشکیل می‌داد که نسبت به رقم مشابه سال گذشته (۲۹/۵ درصد) وضعیت بهتری را به نمایش گذاشت.

در سال زراعی ۱۳۸۲-۱۳۸۱ سطح اراضی بیمه شده بابت خشکسالی با ۱۳۸/۸ درصد افزایش به ۲۵۸۶ هزار هکتار رسید که مشابه بیمه عمومی، گندم با ۲۳۶۷ هزار هکتار، بالاترین سهم را به خود اختصاص داد (جدول شماره ۳). از مجموع اراضی بیمه شده برای خشکسالی ۳۹۲ هزار هکتار دچار آسیب‌های ناشی از خشکسالی گردید که ۳۷۲ هزار هکتار آن مربوط به اراضی زیرکشت گندم بود. در نتیجه صندوق بیمه ۱۲۶ میلیارد ریال خسارت خشکسالی پرداخت کرد که مقدار آن بابت هر هکتار اراضی خسارت دیده، ۳۴۶ هزار ریال بوده است. نسبت حق بیمه دریافتی (مجموع سهم کشاورز و سهم دولت) به کل غرامت پرداختی بابت بیمه خشکسالی ۵۲/۵ درصد بود که نسبت به رقم سال قبل (۲۲/۰ درصد) افزایش یافته است.

جدول شماره (۳)

اراضی بیمه شده و خسارت پرداختی بابت بیمه خشکسالی

نوع محصول	سطح اراضی بیمه شده (هکتار)		سطح اراضی خسارت دیده (هکتار)		خسارت پرداختی (میلیون ریال)	
	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۱	۱۳۸۲
گندم	۹۶۶۵۰۷	۲۳۶۷۴۳۵	۳۳۷۱۰۹	۳۷۲۳۵۶	۹۳۳۴۲	۱۲۹۸۷۵
برنج	۵۹۴۲۸	۹۵۲۱۸	۱۲۷۷	-	۲۸۲۳	۰
جو	۴۸۹۹۱	۸۴۲۸۵	۷۱۲۸	۱۸۷۸۷	۲۰۰۸	۵۳۸۷
پنبه	۵۵۴۸	۸۰۷۷	۸۴۷	۱۲۹	۴۹۶	۱۳۷
نخود	۷۴۹	۸۳۶۴	۴۸۲	۴۲۱	۱۸۷	۱۳۰
لوبیا	۱۶	۷۴	۲۵	۱	۴۶	۲
عدس	۲۲۵	۹۲۴	۲۱	۹	۸	۶
گلرنگ	۸۰۱	۲۱۷۶	۱۳۵	۴۸	۱۰۴	۲۶
کلزا	۷۱۷	۱۹۸۶۶	۱۰	۱۷۸	۶	۱۳۱
جمع	۱۰۸۲۹۸۲	۲۵۸۶۴۱۹	۳۴۷۰۳۴	۳۹۱۹۲۹	۹۹۰۲۰	۱۳۵۶۹۴

ماخذ: صندوق بیمه محصولات کشاورزی

همچنین در این سال ۳۷۲۹ هزار واحد دام و ۱۰۵ میلیون قطعه طیور بیمه شدند که نسبت به سال زراعی قبل به ترتیب ۷۷/۱ و ۳۷ درصد رشد داشته است. از این مقدار ۱۴۳ هزار واحد دام و ۹/۶ میلیون قطعه طیور آسیب دیده و صندوق بیمه بابت هر واحد خسارت دیده به ترتیب حدود ۴۴۹ و ۶ هزار ریال غرامت پرداخت کرد. علاوه بر آن ۳۰۶۹ هکتار مراکز پرورش ماهی و ۱۵۸۵ هکتار مراکز پرورش میگو تحت پوشش صندوق بیمه قرار گرفتند که نسبت به سال قبل به ترتیب ۱۷/۵ درصد کاهش و ۸/۳ درصد افزایش داشته است. از این مقدار ۸۷ و ۲۴۲ هکتار از محل های پرورش ماهی و میگو آسیب دیدند که

صندوق بیمه در مجموع ۵۹۶۲ میلیون ریال خسارت بابت آن پرداخت نمود. در این سال همچنین ۱۶۶۴ هزار هکتار از اراضی منابع طبیعی (طرح‌های مرتعداری، جنگلداری، آبخیزداری و جاده‌های جنگلی) مورد بهره‌برداری بخش خصوصی، تحت پوشش بیمه قرار گرفت که نسبت به سال زراعی قبل ۱۳ درصد رشد داشته است. حدود ۶۹۹ هزار هکتار از این اراضی خسارت دید و صندوق بیمه بابت هر هکتار آن ۳۶۶۷ ریال پرداخت نمود. بطور کلی در طول دوران ۲۰ ساله فعالیت صندوق بیمه، ۷۲٪ از غرامت‌های پرداختی از محل حق بیمه‌های دریافتی (۵۰٪ حق بیمه سهم دولت و ۲۲٪ حق بیمه سهم کشاورز) تأمین شده و ۲۸٪ به صورت زیان بوده است. بر اساس ماده ۳۳ اساسنامه صندوق بیمه پیش‌بینی‌های لازم جهت تأمین منابع مالی صندوق در مواقع بحرانی شده است. بر این اساس در هر سال مالی که شدت حوادث موجب خسارات بیش از موارد پیش‌بینی شده برای عملیات زیرپوشش بیمه گردد و صندوق قادر به پرداخت آن نباشد، مقدار کسری به پیشنهاد مجمع عمومی پس از تصویب هیات وزیران از محل اعتبار ردیف بودجه که در اختیار دولت می‌باشد، قابل پرداخت خواهد بود.^۱

با توجه به اینکه سطح کل اراضی زیرکشت محصولات زراعی و باغی در سال ۸۱-۱۳۸۰ حدود ۱۴ میلیون هکتار بود، صندوق بیمه حدود ۵ میلیون هکتار را در سال زراعی ۸۲-۱۳۸۱ تحت پوشش قرار داده که بیانگر سهم کوچک فعالیت بیمه در مقابله با ریسک‌های موجود در بخش کشاورزی است. این امر از یک سو ناشی از محدودیت امکانات مالی صندوق بیمه در پوشش خطرات و از طرف دیگر نشان‌دهنده عدم رغبت کشاورزان در

۱- هن سخترانی دکتر جلال رسول‌اف تحت عنوان "یست سال عملکرد صندوق بیمه محصولات کشاورزی در یک نگاه" - همایش نکوداشت بیستمین سال تأسیس صندوق بیمه - تهران - ۲۳ خرداد ۱۳۸۳.

بکارگیری ابزار بیمه‌ای جهت کاهش ریسک است. طبق مطالعات انجام شده، میزان تحصیلات کشاورزان، سابقه مواجهه با خطر، میزان بدهی کشاورزان به موسسات اعتباری و بانک‌ها، نوسان‌های میزان محصول تولیدی و نرخ حق بیمه در مشارکت کشاورزان در استفاده از بیمه موثر می‌باشد. لذا لازم است علاوه بر آموزش‌های تدریجی و آشنا نمودن کشاورزان به فواید حاصل از بیمه محصولات، منابع بیمه‌ای بیشتری با نرخ‌های ترجیحی برای محصولات کشاورزی در نظر گرفته شود. بدین منظور، اجباری نمودن بیمه محصولات کشاورزی (همانند بیمه شخص ثالث) و مشارکت بیمه مرکزی در تقبل بخشی از هزینه‌های ناشی از بروز خسارت، به‌عنوان یکی از راهکارهای گسترش بیمه کشاورزی مطرح می‌باشد. بدین ترتیب اگرچه هزینه‌های دولت افزایش می‌یابد، لیکن بی‌ثباتی درآمدی کشاورزان تقلیل پیدا می‌کند که می‌تواند منشا بهبود حجم سرمایه‌گذاری در بخش و اصلاح ساختار تولید گردد.

۲- تسهیلات بانکی

مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش غیردولتی و دولتی کشاورزی در پایان سال ۱۳۸۲ با ۳۴/۵ درصد افزایش نسبت به سال قبل به ۶۹/۹ هزار میلیارد ریال رسید (جدول شماره ۴). سهم بانک کشاورزی از کل مانده تسهیلات ۵۹/۳ درصد و بانک‌های تجاری ۴۰/۷ درصد بود. بررسی ترکیب تسهیلات اعطایی بانک‌ها به بخش غیردولتی نشان می‌دهد که سهم بخش کشاورزی از کل تغییر در مانده تسهیلات اعطایی به بخش غیردولتی ۱۵/۲ درصد بوده است که پس از بخش‌های صنعت و معدن، بازرگانی، خدمات و متفرقه و مسکن قرار می‌گیرد. خاطر نشان می‌سازد که بر اساس مصوبات شورای پول و اعتبار طی چند سال اخیر می‌باید سهم بخش کشاورزی از افزایش در مانده تسهیلات

اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری غیربانکی به بخش غیردولتی ۲۵ درصد باشد. بررسی مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری به تفکیک جاری و غیرجاری (سررسید گذشته و معوق) نشان می‌دهد که سهم مطالبات غیرجاری به کل مانده تسهیلات اعطایی به بخش غیردولتی کشاورزی ۹/۳ درصد بوده است که نسبت به رقم مشابه در پایان اسفند ماه سال ۱۳۸۱ (۱۲/۱ درصد) وضعیت بهتری را نشان می‌دهد. سهم مذکور پس از بخش‌های "صنعت و معدن" و "صادرات" به ترتیب با دارا بودن ۱۲/۲ درصد و ۱۱/۶ درصد مطالبات سررسید گذشته و معوق به کل مانده تسهیلات اعطایی، قرار دارد. قابل ذکر است که سهم کل مطالبات سررسید گذشته و معوق بانک‌ها و موسسات اعتباری (دولتی و غیردولتی) برای کلیه بخش‌های اقتصادی در پایان اسفند ماه سال ۱۳۸۲ به ۷/۳ درصد رسید که نسبت به پایان اسفند ماه سال ۱۳۸۱ معادل ۱/۰ واحد درصد افزایش نشان می‌دهد. سهم نسبی مانده تسهیلات غیرجاری (سررسید گذشته و معوق) در بخش کشاورزی (دولتی و غیردولتی) به کل مطالبات سررسید گذشته و معوق ۱۹/۶ درصد بود که نسبت به رقم مشابه در سال گذشته (۳۰/۴ درصد) وضعیت بهتری را نشان داد. اما این سهم پس از بخش صنعت و معدن (۵۱/۹ درصد) بالاترین نسبت را در بین بخش‌های مختلف اقتصادی به خود اختصاص داد.

جدول شماره (۴)

مانده تسهیلات اعطایی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش کشاورزی (۱)

(میلیارد ریال)

پایان اسفند ۱۳۸۱	پایان اسفند ۱۳۸۲	تغییر در مانده بخش کشاورزی	کل تغییر در مانده بخش‌های اقتصادی	سهم سهمی (درصد) (۲)
اسفند ۸۱	اسفند ۸۲	اسفند ۸۱	اسفند ۸۲	اسفند ۸۱
۵۱۹۳۸/۳	۶۹۸۶۷/۰	۱۴۲۵۸/۸	۸۷۶۲۲/۲	۱۵/۷
۵۰۲۴۲/۲	۶۶۰۶۵/۲	۱۲۷۷۵/۲	۲۲۴۵۹/۶	۱۵/۲
۱۹۹۱۸/۰	۲۷۴۶۹/۲	۵۱۸۸/۲	۷۵۵۱/۲	۹/۷
۳۰۳۲۱/۲	۳۵۸۹۱/۱	۷۵۸۶/۱	۱۵۶۵۱/۴	۴۸/۵
۷/۰	۷/۲	-۲/۳	۲۳۸۴/۵	۰/۰
۱۴۸۴/۹	۳۸۰۱/۳	۱۳۸۳/۴	۱۵۴۶۲/۷	۲۰/۳
۲۳۲/۴	۹۷۰/۶	۱۷۶/۴	۱۲۳۷۸/۶	۷/۸
۱۴۵۲/۵	۲۸۲۰/۷	۱۳۷۸/۲	۱۷۵۵/۳	۸۵/۹
۰/۰	۰/۰	۰/۰	۱۱۲۶/۸	۰/۰

۱- بدون احتساب سود و درآمد سال‌های آتی می‌باشد.

۲- با تقسیم تغییر در مانده بخش کشاورزی به کل تغییر در مانده بخش‌های اقتصادی محاسبه شده است.

۳- در مورد کل بخش‌های اقتصادی کلیه بانک‌های تخصصی را شامل می‌شود.

بررسی ترکیب تسهیلات اعطایی بانک کشاورزی نشان می‌دهد که این بانک در سال ۱۳۸۲ ۲۸۷۶۹/۳ میلیارد ریال تسهیلات در قالب تسهیلات غیر تکلیفی (مستقیم) و تکلیفی به کشاورزان پرداخت نمود که نسبت به سال قبل ۲۷/۳ درصد رشد نشان می‌دهد. سهم تسهیلات پرداختی از محل منابع داخلی (غیر تکلیفی) به کل تسهیلات اعطایی در این سال ۷۹/۵ درصد و در سال ۱۳۸۱ حدود ۷۵ درصد بود که بیانگر افزایش توان بانک کشاورزی در جذب سپرده و اتکا بیشتر بر منابع داخلی در پرداخت تسهیلات می‌باشد. کل تسهیلات پرداختی غیر تکلیفی بانک کشاورزی ۲۲۸۷۹/۵ میلیارد ریال بود که در مقایسه با سال قبل ۳۴/۹ درصد افزایش نشان می‌دهد.

بررسی ترکیب تسهیلات غیر تکلیفی بانک کشاورزی به تفکیک عقود اسلامی حاکی از افزایش سهم عقود فروش اقساطی و سلف و کاهش سهم سایر عقود می‌باشد. تسهیلات پرداختی در قالب عقد فروش اقساطی با $69/5$ درصد افزایش نسبت به سایر عقود از بیشترین رشد برخوردار بود و $9668/3$ میلیارد ریال اعتبار در قالب آن پرداخت گردید که بیشترین سهم ($42/3$ درصد) از کل تسهیلات غیر تکلیفی را نیز به خود اختصاص داد. تسهیلات پرداختی در قالب تمام عقود به استثنای قرض الحسنه (با $70/9$ درصد تنزل نسبت به سال قبل) افزایش یافت. سهم وام‌های پرداختی در قالب عقد قرض الحسنه از $8/0$ درصد به $1/7$ درصد در سال مورد بررسی تقلیل پیدا کرد.

بررسی تسهیلات پرداختی غیر تکلیفی بانک کشاورزی بر حسب نوع مصرف نشان می‌دهد که تمامی فعالیت‌ها، به استثنای پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم در مقایسه با سال قبل، تسهیلات بیشتری دریافت کرده‌اند (جدول شماره ۵). در بین مصارف گوناگون بیشترین مبلغ سرمایه‌گذاری جدید ($1493/9$ میلیارد ریال) صرف فعالیت زراعت گردید که بیشترین سهم از این سرمایه‌گذاری ($52/4$ درصد) صرف امور آبیاری و 34 درصد دیگر صرف تجهیزات و ماشین‌آلات کشاورزی که در زراعت بکار می‌روند گردید. سهم تسهیلات بکار گرفته شده در امر سرمایه‌گذاری جدید از کل تسهیلات مستقیم بانک کشاورزی؛ $19/2$ درصد بود که در امور مختلف ماشین‌آلات، آبیاری، تسطیح اراضی، خرید دام، ساختمان و تاسیسات و ... به کار گرفته شد.

جدول شماره (۵)
 پرداخت‌های مستقیم بانک کشاورزی (۱)
 (ملیون ریال)

سهم درصد از کل تسهیلات		درصد تغییر تسهیلات پرداختی	۱۳۸۲		۱۳۸۱		
۱۳۸۲	۱۳۸۱		سرمایه‌گذاری جدید	کل تسهیلات پرداختی	سرمایه‌گذاری جدید	کل تسهیلات پرداختی	
۲۸/۴	۲۶/۲	۴۶/۰	۱۴۹۲۸۷۷	۶۴۸۹۵۵۵	۱۲۰۰۳۱۲	۴۴۴۵۷۸۸	زراعت
۶/۸	۷/۴	۲۵/۰	۲۳۰۴۹۵	۱۵۶۲۶۵۷	۲۳۶۹۹۴	۱۲۵۰۴۲۱	باغبانی
۱۴/۳	۱۵/۶	۴۰/۳	۲۰۰۱۴۱۹	۳۷۲۸۲۳۱	۵۲۰۱۶۰	۲۶۵۵۶۰۹	دامداری و دامپروری
۴/۸	۴/۳	۵۲/۹	۷۸۸۶۱	۱۱۲۵۴۹۹	۵۴۹۹۱	۲۳۱۱۰۰	پرورش طیور
۰/۲	۰/۲	-۲۲/۸	۱۵۸۷۲	۵۱۰۹۲	۲۸۲۲۰	۶۷۰۲۲	پرورش زنبور عسل و کرم ابریشم
۲/۰	۱/۷	۱۲۵/۲	۱۵۸۰۳۵	۶۷۸۴۳۱	۷۲۱۹۷	۲۸۸۴۰۳	صنایع وابسته به کشاورزی
۱/۲	۱/۵	۱۰/۱	۳۹۶۵۷	۲۸۵۹۰۹	۸۷۹۳۰	۲۵۹۶۹۵	قالی‌بافی و صنایع دستی
۱/۱	۰/۹	۷۲/۵	۲۶۸۹۹	۲۵۴۱۰۳	۳۹۵۳۵	۱۴۵۵۹۱	پرورش ماهی، صید ماهی و میگو
۸/۹	۷/۴	۵۹/۷	۵۸۶۱۰۵	۲۰۴۶۸۸۰	۴۲۰۶۱۲	۱۲۸۱۴۹۴	خدمات کشاورزی
۳۹/۳	۳۴/۴	۱۲/۰	۱۳۵۱۳۷۹	۶۶۵۷۱۷۷	۹۰۱۴۷۱	۵۸۳۸۱۶۷	سایر (۲)
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۳۴/۸	۴۲۲۲۸۴۹	۲۲۸۷۹۵۳۴	۲۶۷۳۵۰۲	۱۶۹۶۳۳۱۰	جمع کل

ماخذ: بانک کشاورزی

- ۱ - این پرداخت‌ها از محل منابع داخلی بانک کشاورزی است و شامل پرداخت‌های مربوط به تبصره‌های قانون بودجه نمی‌شود.
- ۲ - شامل بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع، ایستگاه‌های تکثیر بذر و نهال و آبخیزداری می‌باشد.

در سال مورد بررسی از مجموع تسهیلات پرداختی توسط بانک مذکور به بخش کشاورزی بیشترین تسهیلات از لحاظ مدت بازپرداخت در قالب تسهیلات کوتاه مدت و میان مدت صورت گرفت. به گونه‌ای که سهم تسهیلات کوتاه مدت (۲۰۲۱۱ میلیارد ریال) و میان مدت (۷۰۶۷ میلیارد ریال) و بلندمدت (۱۴۹۱ میلیارد ریال) به ترتیب ۷۰/۲، ۲۴/۶ و ۵/۲ درصد بود. در نتیجه حدود ۳/۴ تسهیلات پرداختی به شکل کوتاه مدت و صرف امور جاری بخش کشاورزی شده است. همچنین تسهیلات تکلیفی و غیرتکلیفی از نظر مدت بازپرداخت دارای توزیع متفاوتی بود. به طوری که حدود ۷۷ درصد تسهیلات غیرتکلیفی و ۴۴ درصد تسهیلات تکلیفی را اعتبارات کوتاه مدت تشکیل داد. این امر نشان‌دهنده تمایل بانک کشاورزی در بکارگیری منابع مالی داخلی در امور زودبازده می‌باشد که لاجرم نمی‌تواند ماهیت سرمایه‌گذاری داشته باشد.

۳- شاخص‌های قیمت

شاخص‌های قیمت نظیر شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی (CPI) و شاخص بهای تولیدکننده (PPI) برای مصرف خانوار، داده‌ها و ستانده‌های تولیدکننده و تجارت خارجی از نماگرهای مهم جهت نمایش پیشرفت اقتصاد بوده و در چگونگی انجام و ارزیابی سیاست‌های پولی و مالی مورد توجه بسیار قرار می‌گیرند. از آنجایی که اعداد شاخص قیمت بیانگر اطلاعات عمومی و کلی در مورد ساختار بازار است، از بررسی آن می‌توان تغییرات احتمالی قیمت‌ها در آینده را دنبال کرد. لذا بررسی شاخص قیمت‌های عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و تولیدکننده در بخش کشاورزی از اهمیت خاصی برخوردار است.

بررسی روند شاخص قیمت‌ها در بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۲ نمایانگر آن است که آهنگ رشد قیمت کالاهای کشاورزی در سطوح تولیدکننده و خرده فروشی نسبت به شاخص کل از شتاب ملایم‌تر و در سطح عمده فروشی از افزایش شدیدتری برخوردار بوده است.

۱-۳- شاخص بهای تولیدکننده

در سال ۱۳۸۲، میانگین شاخص کل بهای تولیدکننده ۱۵/۷ درصد نسبت به سال گذشته افزایش یافت و به عدد ۲۴۶/۸ رسید. این در حالی است که میانگین عدد شاخص گروه کشاورزی (با ضریب اهمیت ۱۲/۵۶ درصد) با ۱۳/۳ درصد رشد بالغ بر ۲۶۸/۳ گردید. شاخص بهای تولیدکننده در تمام زیرگروه‌های مورد بررسی در بخش کشاورزی از روندی فزاینده برخوردار بود. بیشترین ارقام رشد متعلق به گروه "میوه، ادویه، خشکبار و چای" و "گوشت تازه" بود. با توجه به این که شاخص بهای تولیدکننده نشان‌دهنده تغییرات سطح قیمت در حوزه تولید و بیانگر اثرات تورمی در آینده است، قابل توجه می باشد. در سال مورد بررسی، میانگین سالانه شاخص قیمت تولیدکننده گوشت مرغ و پسته به ترتیب ۰/۲ و ۶ درصد نسبت به سال قبل کاهش داشت. لیکن آمار اسفند ماه گویای این واقعیت است که شاخص قیمت تولیدکننده پسته ثابت و گوشت مرغ ۷/۵ درصد افزایش یافته است، نکته قابل توجه دیگر، افزایش ۱۵/۷ درصد میانگین شاخص قیمت تولیدکننده انواع نان در سال مورد بررسی، پس از سال‌ها تثبیت قیمت این کالا است که به نظر می‌رسد در جهت اصلاح بازار نان صورت گرفته باشد.

۲-۳- شاخص بهای عمده‌فروشی

میانگین شاخص بهای عمده‌فروشی مواد خوراکی (ضریب اهمیت ۲۵/۴ درصد) در سال ۱۳۸۲، ۱۲/۶ درصد نسبت به رقم مشابه سال قبل افزایش یافت و به ۲۴۴/۷ رسید که از رشد عدد شاخص کل (۱۰/۱ درصد) بیشتر می‌باشد. رشد مذکور متأثر از افزایش شاخص قیمت کلیه گروه‌های کالایی بود. در بین گروه کالاهای مختلف، رشد شاخص قیمت چای و ادویه (۱۵/۷ درصد) و میوه‌ها و سبزی‌ها (۱۵/۲ درصد) از بقیه بیشتر بود. به‌طوری‌که شاخص قیمت پیاز از مجموعه میوه‌ها و سبزی‌ها نسبت به سال قبل از بیشترین افزایش (۵۵/۸ درصد) در مقایسه با سایر مواد خوراکی برخوردار گردید. در مقابل خرما، پسته و گوشت مرغ کالاهایی بودند که میانگین سالانه شاخص قیمت عمده‌فروشی آنان به ترتیب ۱۵/۸، ۷/۲ و ۰/۲ درصد نسبت به سال قبل کاهش یافت.

همچنین در مقایسه شاخص بهای عمده‌فروشی اسفندماه سال ۱۳۸۲ نسبت به ماه مشابه سال قبل به استثنای گروه حبوبات با ۰/۴ درصد کاهش، شاخص قیمت کلیه گروه‌های کالایی با افزایش همراه بود. در این ماه شاخص قیمت مرکبات، خرما، برنج درجه ۱ و سیب‌زمینی نیز کاهش یافت و در مقابل شاخص قیمت پیاز و سبزی‌های تازه از بیشترین افزایش برخوردار گردید.

۳-۳- شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی

میانگین شاخص بهای گروه 'خوراکی‌ها، آشامیدنی‌ها و دخانیات' در سال ۱۳۸۲، ۱۵/۴ درصد نسبت به رقم مشابه سال گذشته افزایش یافته و به عدد ۲۴۶/۱ رسید که

آهنگ رشد گروه سابق‌الذکر از نرخ تورم (۱۵/۶ درصد) اندکی ملایم‌تر بود. شاخص بهای خرده‌فروشی گروه لبنیات و تخم‌مرغ، میوه‌ها و سبزی‌ها و گوشت قرمز، مرغ و ماهی (با مجموع ضریب اهمیت ۱۹/۷ درصد) به ترتیب ۱۹/۶، ۱۹/۰ و ۱۷/۲ درصد نسبت به سال قبل رشد داشت که نرخ‌های مذکور بیشتر از نرخ تورم بود. افزایش قیمت نهاده‌های تولیدموجب افزایش ۲۱/۲ درصدی شاخص قیمت تخم‌مرغ گردید. درمورد گوشت مرغ نیز عامل مذکور، علیرغم توزیع ۲۷ هزارتن گوشت مرغ توسط شرکت سهامی پشتیبانی امور دام در طول سال به قیمت‌های مصوب کمیسیون تنظیم بازار، موجب شد تا میانگین سالانه شاخص قیمت مصرف‌کننده ۱/۲ درصد افزایش یابد. البته این مطلب در ماه پایانی سال تشدید گردید و رشد شاخص قیمت این کالا به ۹/۱ درصد رسید. در میان مواد غذایی، رشد میانگین سالانه شاخص قیمت گوشت قرمز پس از پیاز (۳۸/۴ درصد) و سیب زمینی (۳۰/۴ درصد)، از بیشترین مقدار برخوردار گردید (۲۳/۳ درصد). با توجه به ۳۸/۹ درصد افزایش در حجم واردات گوشت قرمز و ۵/۲ درصد رشد تولید این محصول، آهنگ افزایش قیمت این ماده پروتئینی که از اوایل سال گذشته آغاز شده بود، به روند خود ادامه داد. این امر علاوه بر احتمال قاچاق در مرزهای غربی به دلایل شرایط خاص کشور عراق، ناشی از افزایش تقاضا به دلیل رفع فضای بوجود آمده پس از قضیه بیماری‌های دامی و از جمله جنون گاوی و افزایش قیمت نهاده‌های تولید بوده است.

۴-۳- مقایسه شاخص قیمت‌های برخی از محصولات کشاورزی

در سال مورد بررسی، علیرغم ۱۴/۹ درصد افزایش تولید تخم مرغ، شاخص قیمت‌های تولیدکننده (۱۲ درصد)، عمده فروشی (۱۲ درصد) و مصرف‌کننده (۲۱/۲ درصد) از افزایش برخوردار گردید. این امر علاوه بر افزایش قیمت‌های سالیانه متاثر از رشد

سطح عمومی قیمت‌ها و افزایش قیمت‌های جهانی نهاده‌های تولید، تاحدی ناشی از اعلام پرداخت یارانه صادراتی تخم مرغ و گسترش صادرات این محصول به میزان ۵/۴ درصد بوده است. نکته قابل توجه آن که رشد قیمت مصرف‌کننده بسیار شدیدتر از تولیدکننده و عمده‌فروشی بوده و بیانگر سود حاصل در بخش توزیع و بازرگانی این کالا است. شایان ذکر است که افزایش قیمت تخم مرغ موجب گردید شورای اقتصاد اصلاحیه‌ای بر پرداخت یارانه صادراتی تخم مرغ مصوب و پرداخت یارانه را مشروط به عدم افزایش قیمت داخلی از سقف اعلام شده توسط کمیسیون تنظیم بازار نماید.

معمولاً در ماه پایانی هر سال به سبب نزدیکی به ایام سال نو، قیمت خشکبار و مرکبات افزایش فوق‌العاده‌ای دارد، در سال ۱۳۸۲ اگرچه میانگین قیمت سال مرکبات در کلیه سطوح فزاینده بود، لیکن ارقام اسفندماه نشان می‌دهد که شاخص قیمت تولیدکننده ۳۰/۸ درصد، عمده‌فروشی ۲۲/۷ درصد و مصرف‌کننده ۱۰ درصد کاهش داشته که برخلاف سنت دیرینه هر سال می‌باشد. علت این امر اعلام دبیرخانه کمیسیون تنظیم بازار مبنی بر ذخیره ۵۰ هزار تن مرکبات و توزیع آن در دو هفته پایانی سال بود. در نتیجه، فعالیت دلان، واسطه‌گران و مجتکرانی که هر سال موجب افزایش قیمت مرکبات می‌شدند، محدود گردید و حجم بالایی از این محصول را روانه بازار نمود که منجر به تغییر روند قیمت‌ها شد. این موضوع بر قیمت سیب درختی به‌عنوان کالای مکمل مرکبات نیز موثر بود. به‌طوری‌که علیرغم ۷۷/۷ و ۷۱/۱ درصد افزایش شاخص قیمت تولیدکننده سیب سفید و قرمز در اسفندماه، شاخص قیمت عمده‌فروشی و مصرف‌کننده این کالا فقط ۸/۸ و ۳/۲ درصد رشد یافت. در طول سال ۱۳۸۲ علیرغم کاهش تولید و عرضه، شاخص قیمت پسته در کلیه سطوح تولیدکننده، عمده‌فروشی و خرده‌فروشی کاهش یافته بود. لیکن در اسفندماه به سبب

افزایش تقاضای ایام سال نو، علیرغم تثبیت قیمت در سطح تولیدکننده، شاخص قیمت عمده فروشی و مصرف کننده به ترتیب از ۵/۸ و ۶/۳ درصد رشد برخوردار گردید. این امر تاحدی نشان دهنده قرار گرفتن قیمت بازار در قسمت با کشش منحنی تقاضای پسته می باشد.

جدول شماره (۶)

مقایسه شاخص های قیمت کالاهای عمده کشاورزی

درصد تغییر	شاخص بهای مصرف کننده		شاخص بهای عمده فروشی			شاخص بهای تولید کننده			
	میانگین سال		درصد تغییر	میانگین سال		درصد تغییر	میانگین سال		
	۱۳۸۲	۱۳۸۱		۱۳۸۲	۱۳۸۱		۱۳۸۲	۱۳۸۱	
۱۵/۶	۲۳۸۱/۲	۲۰۶۱۰	۱۰/۱	۲۱۰/۹	۱۹۱/۵	۱۵/۷	۲۴۶/۸	۲۱۳/۴	شاخص کل
۲۳/۳	۳۵۶۱۰	۲۸۸۱/۸	۱۸/۵	۲۹۶/۵	۲۵۰/۲	۱۸/۴	۲۹۸۱/۸	۲۵۲/۴	گوشت قوز
۱/۲	۲۲۹/۱	۲۲۶/۴	-۰/۲	۳۶۸/۸	۲۶۹/۲	-۰/۲	۲۶۸/۸	۲۶۹/۳	گوشت مرغ
۲۱/۲	۲۴۸/۵	۲۰۵/۱	۱۲/۰	۱۷۸/۸	۱۵۹/۶	۱۲/۰	۱۷۸/۸	۱۵۹/۶	تخم مرغ
۳۰/۴	۲۹۸/۴	۲۲۸/۸	۲۸/۷	۳۰۴/۶	۲۳۶/۷	۱۳/۴	۲۷۹/۰	۲۴۶/۰	سیب زمینی
۴۸/۴	۲۶۹/۸	۱۹۴/۹	۵۵/۸	۳۷۱/۵	۱۷۴/۳	۵۴/۷	۳۳۴/۳	۱۵۱/۵	پياز
۱۸/۴	۲۵۹/۷	۲۱۹/۰	۱۷/۹	۳۴۲/۹	۲۱۵/۲	۲۹/۴	۳۴۲/۷	۲۶۵/۷	مرکبات
۱۵/۷	۲۴۶/۳	۲۱۲/۸	۱۱/۵	۳۴۶/۵	۳۱۱/۹	۲۵/۷	۳۰۸/۲	۱۶۵/۶	سیب
-۲/۷	۱۹۱/۳	۱۹۶/۷	۳/۶	۱۷۹/۸	۱۷۳/۵	۷/۸	۳۰۴/۸	۱۸۹/۹	خشکبار
-۵/۲	۱۵۶/۰	۱۶۴/۶	-۷/۲	۱۳۷/۰	۱۴۷/۷	-۶/۰	۱۵۹/۱	۱۶۹/۲	پسته

ماخذ: اداره آمار بانک مرکزی.

۴ - بخش بازرگانی خارجی

یکی از ضروری‌ترین برنامه‌هایی که جهت توسعه و رونق بخش کشاورزی می‌باید در این بخش صورت گیرد تجاری کردن فعالیت‌های مرتبط با این بخش است. امروزه با ابزارهای سنتی، در نظام تجارت جهانی نمی‌توان جایگاه مناسب و قابل قبولی را کسب کرد. با توجه به تنوع آب و هوایی و اقلیمی در کشور و توان بالا در تولید انواع محصولات زراعی و باغی؛ زمینه و امکان صدور بسیاری از محصولات نظیر کنسائتره‌های میوه، مواد غذایی بسته‌بندی شده، گیاهان دارویی، خشکبار و سایر محصولات کشاورزی وجود دارد. اما به دلیل عدم وجود مناسبات مدرن، اندیشه‌های نو و پیوند کارا بین بخش تولید، توزیع و بازار محصولات کشاورزی، بیشترین حجم صادرات را اقلیمی تشکیل می‌دهند که به طور سنتی بازار خود را داشته و در مجموع صدور اکثر محصولات به صورت مواد خام انجام گرفته و زمینه رشد و توسعه و رقابت را از آنها سلب کرده است. با سیاست گذاری و تدوین قوانین و مقررات مناسب که از شفافیت و ضمانت اجرایی در زمینه تجارت خارجی برخوردار باشند، ارتقای سطح کیفیت محصولات، بسته‌بندی مناسب، شبکه حمل و نقل سریع، برخورداری از استانداردهای بین‌المللی و همچنین تبلیغات در عرصه جهانی می‌تواند به رشد مداوم محصولات کشاورزی به شکل خام و فرآوری شده و در پی آن افزایش سطح اشتغال، سرمایه‌گذاری و ظرفیت تولید در بخش کشاورزی و کل اقتصاد امید داشت.

در سال ۱۳۸۲ سهم ارزش کالاهای کشاورزی مبادله شده در بازرگانی خارجی (مجموع صادرات و واردات) به کل کالاهای مبادله شده بدون نفت، ۹/۳ درصد بود که جزییات آن در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۴- صادرات

بر اساس ارقام مقدماتی گمرک در سال ۱۳۸۲، صادرات کالاهای کشاورزی ۱۰۷۲/۹ هزار تن و به ارزش ۱۴۱۳/۹ میلیون دلار بود که به ترتیب ۳/۳ و ۴۱/۹ درصد نسبت به سال قبل رشد یافته است (جدول شماره ۷). در این سال کالاهای کشاورزی ۷/۵ درصد از وزن و ۲۵/۳ درصد از ارزش کل صادرات غیرنفتی کشور را تشکیل داد. به دلیل کیفیت مناسب محصولات و سابقه طولانی در صادرات خشکبار، ۶۶/۵ درصد ارزش و ۴۱/۰ درصد از وزن کل صادرات در بخش کشاورزی متعلق به گروه خشکبار بود که به ترتیب با ۶۱/۵ و ۲۹ درصد رشد در ارزش و وزن، به ۹۴۰/۶ میلیون دلار و ۴۳۹/۴ هزار تن بالغ گردید. در گروه خشکبار، ارزش صادرات پسته و مغز پسته با اختصاص سهمی معادل ۸۵/۴ درصد، رتبه اول را در بین محصولات مختلف این گروه دارا بود و پس از آن صادرات انواع کشمش و خرمای تازه و خشک به ترتیب با ۷/۴ و ۴/۷ درصد سهم در رده‌های بعدی قرار داشتند. در مقابل ارزش و وزن صادرات بادام و مغز بادام در گروه خشکبار به ترتیب از ۶۳/۶ و ۶۹/۴ درصد کاهش نسبت به سال قبل برخوردار گردید. ارزش صادرات تمام گروه‌های مورد بررسی به استثنای انواع نباتات نسبت به سال قبل افزایش یافت. بیشترین درصد افزایش ارزشی متعلق به گروه خشکبار بود و پس از آن گروه میوه‌های تازه، تره‌بار و سبزیجات، محصولات

دامی و محصولات دریایی از بیشترین رشد برخوردار بودند. تنزل ارزش و وزن صادرات انواع نباتات عمدتاً به دلیل ۳۲/۲ و ۲۵/۴ درصد کاهش در ارزش و وزن صادرات پنبه بود. به طوری که صادرات این کالا در سال ۱۳۸۲ به ۴/۴ هزار تن و به ارزش ۴/۶ میلیون دلار، محدود گردید.

جدول شماره (۷)
وضعیت صادرات بخش کشاورزی

(ارزش: هزار دلار)
(وزن به تن)

درصد تغییر	۱۳۸۲		۱۳۸۱			
	ارزش	وزن	ارزش	وزن		
۳/۳	۴۱/۹	۱۰۷۲۹۰۹	۱۴۱۳۸۵۷	۱۰۴۸۴۲۲	۹۹۶۷۱۸	کالاهای کشاورزی
۲۹/۰	۶۱/۵	۴۲۹۴۰۳	۹۴۰۶۳۴	۳۴۰۵۱۱	۵۸۲۵۶۸	خشکیار
-۶/۷	۳۳/۰	۳۳۲۱۷۹	۶۹۷۰۴	۳۵۶۱۱۹	۵۳۳۹۷	میوه‌های تازه، تره‌بار و سبزیجات
-۱۳/۲	-۱/۵	۲۴۵۴۳۵۰	۱۶۵۱۲۵	۲۸۲۶۹۶	۱۶۷۶۹۷	انواع نباتات
-۷/۹	۲۳/۵	۴۱۵۰۳	۱۶۴۶۷۸	۴۵۰۴۴	۱۳۳۳۱۷	محصولات دامی
۲/۴	۲۱/۴	۱۴۳۸۹	۷۳۷۱۶	۱۴۰۵۲	۶۰۷۳۹	محصولات دریایی
۹/۱	۲۳/۹	۱۲۷۱۶۷۶۵	۳۳۴۲۱۵۹	۱۱۶۵۸۰۶۶	۲۷۷۹۱۹۲	کالاهای صنعتی و معدنی
۷/۹	۱۳/۹	۴۳۳۵۰۶	۷۳۶۲۰۹	۴۰۱۸۶۲	۶۴۶۰۹۲	سایر کالاها
۸/۶	۲۶/۵	۱۴۲۲۳۱۸۰	۵۵۹۲۲۲۵	۱۳۰۹۸۳۵۰	۴۴۲۲۰۰۲	جمع کل

مآخذ: آمارهای مقدماتی گمرک.

در سال مورد بررسی حجم کل صادرات غیرنفتی کشور ۱۴۲۲۳/۲ هزار تن و به

ارزش ۵۵۹۲/۲ میلیون دلار بود که با احتساب ۴۴/۳ میلیون دلار تجارت چمدانی و ۴۴۹/۳

میلیون دلار صادرات از بازارچه‌های مرزی، معادل $۶۰۸۵/۸$ میلیون دلار بوده و نسبت به سال قبل افزایشی حدود ۲۶ درصد را نشان می‌دهد.

میانگین ارزش صادرات هر تن کالای کشاورزی حدود ۱۳۱۸ دلار بود که نسبت به سال ۱۳۸۱ (۹۶۰ دلار به‌ازای هر تن) $۳۷/۳$ درصد رشد نشان می‌دهد که بیشتر ناشی از افزایش قیمت پسته صادراتی می‌باشد. متوسط قیمت هر کیلوگرم پسته و مغز پسته صادراتی از $۳/۳$ دلار در سال ۱۳۸۱ به $۳/۹$ دلار در سال مورد بررسی افزایش یافت. افزایش ارزش صادرات پسته $۳۳/۵$ واحد درصد از کل رشد ارزش صادرات کالاهای کشاورزی و $۷/۶$ واحد درصد از رشد کل ارزش صادرات غیرنفتی کشور را تشکیل داد.

۲-۴- واردات

براساس ارقام مقدماتی گمرک در سال ۱۳۸۲، $۲۹/۱$ میلیون تن کالا به ارزش $۲۶/۲$ میلیارد دلار وارد کشور شد که $۶/۱$ میلیون تن آن به ارزش $۱/۵$ میلیارد دلار به محصولات کشاورزی تعلق داشت (جدول شماره ۸). در میان اقلام کشاورزی، از واردات گندم به میزان قابل توجهی معادل ۱۷۷۲ هزار تن ($۷۱/۸$ درصد) نسبت به سال قبل کاسته شد که دلیل عمده آن رشد تولید و افزایش میزان گندم خریداری شده داخلی توسط سازمان مرکزی تعاون روستایی در ادامه روند سیاست‌های حمایتی دولت از این محصول استراتژیک می‌باشد. از واردات برنج نیز به میزان ۶۷ هزار تن ($۹/۲$ درصد) کاسته شد که به دلیل پیش‌بینی افزایش تولید در سال مورد بررسی و حمایت از کشت ارقام پرمحصول بوده است. اگرچه از واردات گندم به دلایل سابق‌الذکر، کاسته شد اما تغییر کاربری بخشی از اراضی

زیرکشت محصولات رقیب به گندم و همچنین کاهش عرضه گندم مصرف خوراک دام، موجب افزایش واردات اقلام مختلف علوفه و از جمله ذرت و جو به میزان ۹۱۳ هزار تن و ۱۹۰ هزار تن و به منظور جایگزینی با گندم در خوراک دام و طیور گردید. همچنین این امر موجب افزایش واردات سایر اقلام موردنیاز در تهیه خوراک دام و طیور شامل یونجه، جو، تخم پنبه و سویا شد. ذرت دانه‌ای حدود ۶۵-۷۰ درصد از ترکیب غذایی طیور را تشکیل می‌دهد. بروز خشکسالی در اروپا در این سال موجب کاهش تولید جهانی ذرت و افزایش شدید قیمت آن در بازارهای جهانی گردید. در نتیجه میانگین قیمت هر تن ذرت وارداتی از حدود ۱۱۸ دلار در سال گذشته به ۱۴۰/۲ دلار در سال ۱۳۸۲ افزایش یافت.

جدول شماره (۸)
وضعیت واردات بخش کشاورزی

(ارزش : میلیون دلار)

(وزن: هزار تن)

درصد تغییر		۱۳۸۲		۱۳۸۱		
وزن	ارزش	وزن	ارزش	وزن	ارزش	
-۱۳/۰	۷/۷	۶۱۴۵	۱۵۳۱	۷۰۶۰	۱۴۲۲	محصولات کشاورزی
۳۸/۹	۵۹/۳	۲۵	۴۳	۱۸	۲۷	گوشت
-۱۰۰/۰	-۱۰۰/۰	۰	۰	۰/۰۰۴	-۰/۰۱۴	چای
-۹/۱	-۶/۹	۶۶۸	۲۰۲	۷۳۵	۲۱۷	برنج
-۷۱/۸	-۷۰/۹	۶۹۶	۱۰۷	۲۴۶۸	۳۶۸	گندم
θ	θ	۱۹۰	۳۵	۰	۰	جو
۵۷/۹	۸۷/۶	۲۴۹۰	۳۴۹	۱۵۷۷	۱۸۶	ذرت
۳۳/۵	۶۹/۳	۱۰۸۳	۶۰۹	۸۱۱	۳۶۰	روغن خوراکی
-۷۱/۷	-۷۲/۵	۲۲۷	۴۲	۸۰۱	۱۵۲	شکر
۱۷/۸	۳۰/۶	۷۶۶	۱۴۵	۶۵۰	۱۱۱	انواع کود شیمیایی
۵۶/۵	۴۷/۴	۱۲۰۹۸	۱۶۶۴۰	۷۷۲۸	۹۹۳۱	محصولات صنعتی
۱۷/۰	۱/۶	۱۰۸۷۱	۹۹۸۷	۹۲۸۹	۹۸۲۸	سایر
۲۰/۹	۲۳/۵	۲۹۱۱۴	۲۶۱۵۸	۲۴۰۷۷	۲۱۱۸۰	جمع کل واردات گمرکی

ماخذ: آمارهای مقدماتی گمرک

با توجه به افزایش قیمت‌های جهانی این کالاها در نیمه دوم سال قبل، گسترش واردات جو و ذرت، هزینه‌های ارزی برای کالاهای وارداتی را افزایش داد. علاوه بر آن به منظور کنترل سطح قیمت محصولات نهایی دامی، دولت ناچار به در نظر گرفتن یارانه بیشتر برای این نوع کالاها و به ویژه شیر سهمیه یارانه‌ای گردید. مضافاً این که افزایش قیمت آن دسته از محصولات دامی که مشمول یارانه نمی شدند، موجب بر هم خوردن قیمت‌های نسبی و افزایش سطح عمومی قیمت‌ها گردید. بدین ترتیب هزینه واردات و یارانه گندم که در سال‌های قبل به طور یکجا محاسبه، پرداخت و کنترل می‌شد، در سطح وسیع‌تری از کالاها توزیع و دستگاه‌های اجرایی و سیاست‌گذار بیشتری را درگیر حل و فصل امور نمود. به طوری که بیشترین مباحث مطرح شده در دبیرخانه و کمیسیون تنظیم بازار کشور در سال ۱۳۸۲ را مسایل صنعت دام و طیور و چگونگی تامین منابع ارزی، ریالی و یارانه نهاده‌های تولید این واحدها، تشکیل داد. این واقعیت یک بار دیگر لزوم بازنگری به اهداف و نحوه و محدوده اجرای طرح خودکفایی گندم را که در مبحث تولیدات زراعی و باغی (بخش ۱-۱) این گزارش مطرح گردید، گوشزد می‌نماید.

در پی تصویب طرح اصلاح ساختار چای در سال ۱۳۷۹، واردات چای به منظور حمایت از چایکاران و صنایع چای داخلی ممنوع اعلام شده و در نتیجه واردات رسمی چای ظرف چند سال اخیر به تدریج کاهش و در سال ۱۳۸۲ به صفر رسید. لیکن این امر نه تنها مشکلات بخش کشاورزی و صنعت چای و قاچاق این کالا را رفع نکرد، بلکه به دلیل حجم بالای تسهیلات دریافت شده توسط کارخانه‌های چای برای خرید برگ سبز چای و عدم

بازپرداخت اصل و فرع آن که تا اواخر سال ۱۳۸۲ بالغ بر ۲۶۷۲ میلیارد ریال گردید، منابع نظام بانکی را نیز قفل کرده بود. لذا بیست و دومین جلسه دبیرخانه کمیسیون تنظیم بازار در تاریخ ۱۳۸۲/۹/۲۴، علیرغم مخالفت‌های شدید کارخانه‌های بزرگ چای، آزاد شدن واردات چای برای اختلاط با حدود ۱۹۶ هزار تن چای فروش نرفته (در انبار سازمان چای و انبارهای کارخانه‌ها) را تصویب نمود. با توجه به این‌که مصوبه دبیرخانه و کمیسیون تنظیم بازار در تاریخ ۱۳۸۲/۱/۹ به تصویب هیات وزیران رسید، واردات چای در سال ۱۳۸۲ محقق نگردید.

در سال ۱۳۸۲ حجم واردات شکر نیز با ۷۱/۷ درصد کاهش نسبت به سال قبل به ۲۲۷ هزار تن محدود گردید. ناکارایی واحدهای تولید داخلی و ورود شکر از مجاری غیررسمی به قیمت‌هایی به مراتب کمتر از قیمت داخلی، موجب گردید تا کارخانه‌های قند و شکر قادر به فروش محصول خود نباشند. در نتیجه موجودی شکر فروش نرفته کارخانه‌ها با حدود ۱۵۰ درصد افزایش نسبت به سال قبل به حدود ۴۵۳ هزار تن رسید. علیرغم رفع انحصار بازار قند و شکر از ابتدای برنامه سوم و اختصاص ۱۰۰۰ میلیارد ریال اعتبار بابت تامین سرمایه در گردش صنایع مذکور جهت کاهش هزینه‌های تولید در سال ۱۳۸۲ (حدود ۷۵ درصد این مبلغ تخصیص داده شد)، کارخانه‌های قند و شکر همچنان به کمک‌های دولت اتکا داشتند. لذا دبیرخانه کمیسیون تنظیم بازار در بیست و هشتمین جلسه خود مصوب نمود که شرکت بازرگانی دولتی، ۲۵۴ هزار تن از سهمیه واردات سال را به خرید داخل (معادل ۹۰-۸۰ هزار تن شکر داخلی) اختصاص دهد. در نتیجه ارزش واردات

رسمی شکر با ۷۲/۵ درصد تنزل به ۴۲ میلیون دلار رسید که با توجه به تفاوت قیمت مصوب شکر برای مصرف کننده و قیمت فروش شکر درب کارخانه، این امر موجب افزایش حجم بارانه متعلق به شکر گردید.

در سال مورد بررسی ارزش واردات روغن خوراکی، گوشت و انواع کود شیمیایی نیز به ترتیب با ۶۹/۲، ۵۹/۲ و ۳۰/۶ درصد افزایش همراه بود. با توجه به این که بخش اعظم روغن خوراکی وارداتی را روغن خام جهت تصفیه در کارخانه های روغن تشکیل می دهد، آمارها بیانگر وابستگی بیشتر صنایع روغن به مواد اولیه خارجی و کاهش ارتباط با بخش تولید نهاده های داخلی کشور می باشد.

۵- سرمایه گذاری دولت

براساس آمار و اطلاعات مقدماتی خزانه داری کل، در سال ۱۳۸۲ مبلغ ۱۰۶۷۰ میلیارد ریال اعتبار طرح هایی تملک دارایی های سرمایه ای جهت توسعه کشاورزی، منابع طبیعی و منابع آب (با احتساب برنامه تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی و برنامه کمک های فنی و اعتباری) پرداخت شد که این رقم نسبت به رقم سال قبل ۲۲/۸ درصد رشد نشان می دهد.

درصد تحقق اعتبارات پرداخت شده بابت فصول کشاورزی، منابع طبیعی و منابع آب نسبت به مقدار مصوب به ترتیب ۷۸/۱، ۶۷/۵ و ۷۶/۹ درصد بوده است.

در بخش توسعه کشاورزی، اعتبارات طرح های تملک دارایی های سرمایه ای تخصیص یافته (با احتساب تحقیقات کشاورزی) با ۲۷/۵ درصد افزایش نسبت به سال قبل

به ۱۴۸۶/۳ میلیارد ریال بالغ گردید (جدول شماره ۹). برنامه تجهیز و نوسازی اراضی آبی با بیشترین میزان دریافتی (۵۱۹ میلیارد ریال) ۴۰/۱ درصد از پرداخت‌های عمرانی جهت توسعه کشاورزی را تشکیل داد که در سال قبل در رتبه دوم و با ۲۳/۵ درصد سهم پس از کمکهای فنی و اعتباری قرار داشت. در این برنامه که شامل طرح‌هایی توسعه سیستم‌های آبیاری تحت فشار (در سطح ۹۰۰ هزار هکتار)، اجرای عملیات آب و خاک تعاونی‌های تولید روستایی (در سطح ۵۰۰ هزار هکتار) و تجهیز و نوسازی اراضی زیر سدهای مخزنی و بندهای انحرافی مستقل (تا سطح ۵۰۰ هزار هکتار) می‌باشد میزان تحقق پرداخت‌های طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای در سال ۱۳۸۲ معادل ۱۰۰ درصد بود. پرداخت‌های طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای بابت "برنامه ریزی تولید محصولات زراعی" با ۲۰۶/۱ درصد رشد نسبت به سال قبل به ۲۹۶/۶ میلیارد ریال بالغ گردید که تنها ۶۶/۳ درصد از مقدار مصوب آن محقق گردیده است. این برنامه ۲۲/۹ درصد از کل اعتبارات طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای پرداخت شده جهت توسعه کشاورزی را به خود اختصاص داد. در بین طرح‌های مختلف فصل "توسعه کشاورزی" طرح خودکفایی گندم (سال شروع ۱۳۸۲ و سال پایان ۱۳۸۳) بالاترین رقم مصوب را با ۳۵۰ میلیارد ریال اعتبار به خود اختصاص داده بود که رقم پرداختی بابت اجرای آن ۵۷ درصد رقم مصوب بود. در طرح توسعه مکانیزاسیون کشاورزی به وزارت جهاد کشاورزی کل رقم تصویب شده (۲۴ میلیارد ریال)، پرداخت گردید.

جدول شماره (۹)

اعتبارات تملک دارایی‌های سرمایه‌ای دولت جهت توسعه کشاورزی (۱)

(میلیارد ریال)

سهام (درصد)		درصد تغییر	سال		
۱۳۸۲	۱۳۸۱		۱۳۸۲	۱۳۸۱	
۸۷/۳	۷۹/۴	۴۰/۲	۱۲۹۶/۸	۹۲۵/۱	توسعه کشاورزی
۲۴/۹	۲۶/۶	۶۷/۳	۵۱۹/۰	۳۱۰/۳	تجهیز و نوسازی اراضی آبی
۲۰/۰	۸/۳	۳۰۶/۱	۲۹۶/۶	۹۶/۹	برنامه‌ریزی تولید محصولات زراعی
۱/۵	۰/۹	۹۸/۲	۲۱۸	۱۱۰	برنامه‌ریزی و اصلاح نژاد دام و طیور
۵/۶	۲/۷	۱۶۲/۶	۸۲/۵	۳۱/۸	بهداشت دام
۵/۶	۳/۵	۱۰۱/۲	۸۲/۵	۴۱/۰	مدیریت آموزش و ترویج کشاورزی
۱/۲	-/۰	۵	۱۷/۱	۰/۰	تأمین تجهیزات و ماشین‌آلات و تعمیرات
۳/۴	۱/۵	۱۹۷/۱	۵۰/۵	۱۷/۰	برنامه‌ریزی و اصلاح تولید محصولات باغی
۱۵/۲	۲۵/۸	-۴۵/۹	۲۲۵/۸	۴۱۷/۱	کمک‌های فنی و اعتباری
۱۲/۷	۲۰/۶	-۲۱/۱	۱۸۹/۵	۲۴۰/۳	تحقیقات کشاورزی
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۲۷/۵	۱۴۸۶/۳	۱۱۶۵/۴	جمع کل

ماخذ: وزارت امور اقتصادی و دارایی

۱- ارقام شامل اعتبارات عمرانی پرداخت شده از محل بند م تبصره ۲۱ قانون بودجه سال نیز می‌باشد.

در سال ۱۳۸۲، ۱۸۹/۵ میلیارد ریال اعتبار جهت تحقیقات کشاورزی و منابع

طبیعی پرداخت گردید که تنها ۵۵/۵ درصد از مقدار مصوب را تشکیل داد و نسبت به سال

قبل از ۲۱/۱ درصد کاهش برخوردار گردید.

در سال مورد بررسی، کل اعتبارات طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای مصوب

دولت جهت مدیریت و حفاظت از منابع طبیعی ۹۹۸/۹ میلیارد ریال بود که نسبت به سال

قبل ۶۵/۵ درصد رشد داشت. از این مقدار، ۶۷۴/۳ میلیارد ریال پرداخت گردید که ۴۰/۱

درصد نسبت به سال قبل افزایش نشان می‌دهد. بیشترین سهم از برنامه‌های مختلف فصل

مورد بررسی را برنامه مدیریت حوضه‌های آبخیز تشکیل داد (با اختصاص ۲۹/۶ درصد سهم) و پس از آن برنامه برنامه‌ریزی و مدیریت جنگلها و مراتع کشور به ترتیب با ۲۵/۲ و ۲۳/۳ درصد سهم قرار داشتند.

اعتبارات طرح‌های تملک دارایی‌های سرمایه‌ای پرداخت شده جهت توسعه منابع و تاسیسات آب در سال ۱۳۸۲ بالغ بر ۸۵۰۹/۳ میلیارد ریال بود که نسبت به سال قبل ۲۰/۸ درصد رشد داشت. همانند سال‌های گذشته، بیشترین سهم از پرداخت اعتبار به برنامه‌های مختلف فصل مذکور متعلق به طرح‌های برنامه تامین آب با ۶۲/۵ درصد سهم از کل اعتبارات پرداختی این فصل بود. در طرح‌های مختلف مربوط به فصل منابع آب، ساختمان سد و تونل گاوشان و شبکه آبیاری و زهکشی با ۲۸۲/۵ میلیارد ریال و ساختمان شبکه آبیاری و زهکشی کرخه و سیستم انحراف با ۲۰۹/۸ میلیارد ریال بالاترین سهم‌ها را در پرداخت‌های مربوط به فصل مذکور دارا بودند.

در این سال وزارت علوم تحقیقات و فن‌آوری نیز ۲۴/۳ میلیارد ریال اعتبار صرف آموزش گروه کشاورزی و دامپزشکی نموده است. عملکرد مذکور ۳۴/۹ درصد از رقم مصوب سال را تشکیل داد و نسبت به رقم مشابه سال قبل از ۳۴/۹ درصد کاهش برخوردار گردید.

جمع بندی

بررسی بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۲ بیانگر تداوم شرایطی است که طی چند دهه اخیر بر فضای فعالیت‌های کشاورزی کشور حاکم بوده است. از شاخص‌های کلی وضعیت کشاورزی ایران می‌توان به وابستگی شدید عملکرد بخش به میزان و پراکنش نزولات جوی، اتکای سرمایه‌گذاری بخش به اعتبارات عمرانی دولت و تسهیلات بانکی با نرخ‌های ترجیحی، عدم وجود سازوکار رقابتی در بازار محصولات کشاورزی و لاجرم تنظیم و کنترل آن از طریق سیاست‌گذاری‌های دولتی، قیمت‌گذاری دستوری و حمایت‌های یارانه‌ای دولت از قیمت‌های تعیین شده و ... اشاره نمود. مجموعه عوامل مذکور موجب گردیده تا همان‌گونه که در گزارش ذکر گردید، سهم ارزش کالاهای کشاورزی مبادله شده در بازرگانی خارجی (مجموع صادرات و واردات) به کل کالاهای مبادله شده و بدون نفت، ۹/۳ درصد باشد. شایان ذکر است که بخش عمده صادرات کشاورزی ایران را پسته و مغز پسته تشکیل می‌دهد که به طور سنتی دارای بازارهای جهانی می‌باشد و با حذف صادرات این کالا، سهم محصولات کشاورزی از کل بازرگانی خارجی کمتر از این می‌گردد. بدیهی است چنانچه مبادلات بخش نفت و انرژی نیز به محاسبات فوق اضافه شود، سهم کشاورزی بسیار اندک خواهد بود. این امر نشان‌دهنده ماهیت درون‌نگر و بسته بخش کشاورزی ایران است که از نمادهای تولید خود معیشتی می‌باشد. سطح پایین درآمد کشاورزان ایران واقعیتی است که ریشه در اقتصاد معیشتی آنان داشته و عاملی است که مانع از تشکیل پس‌انداز و سرمایه‌گذاری توسط فعالان بخش می‌گردد. بدین ترتیب حمایت‌های همه‌جانبه دولت موجه

جلوه نموده و حتی مبدل به وظیفه حکومتی دولت می‌گردد. بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری نمود که کشاورزی ایران به دور باطل گرفتار آمده که راه خروج از آن فقط در انجام اصلاحات ساختاری، حرکت به سمت تجاری نمودن فعالیت‌های کشاورزی، حمایت هدفمند از بهره‌برداران بخش به صورتی که قدرت مقابله با مشکلات آنان را افزایش داده و توانایی تصمیم‌گیری هوشمندانه را در آنان تقویت نماید، می‌باشد در غیر این صورت همانند تجربه چند دهه گذشته، فقط در هر سالی که میزان بارندگی مناسب بوده و درآمدهای نفتی دولت امکان حمایت مالی گسترده از بخش کشاورزی را فراهم نماید (مانند سال ۱۳۸۲)، رشد ارزش افزوده و تولیدات کشاورزی مطلوب بوده و در شرایط غیر از این، تکرار مسایل سال‌های ۷۶-۱۳۷۵، دور از انتظار نخواهد بود. لذا به منظور دستیابی به رشد پایدار در بخش کشاورزی کشور راه‌کارهای زیر مطرح می‌باشد:

۱- انجام اصلاحات ساختاری در زمینه‌های :

الف- آب : تغییر روش‌های سنتی آبیاری به شیوه‌های مدرن به منظور کاهش وابستگی به میزان نزولات جوی.

ب- خاک: یکپارچه‌سازی اراضی با هدف بهینه‌کردن اندازه بهره‌برداری‌ها با توجه به نوع فعالیتی که در آن انجام می‌شود.

ج- نیروی انسانی : آموزش فعالان بخش از طرق مختلف (برنامه‌های ترویج) جهت اصلاح روش‌های کار، پذیرش افکار و مناسبات مدرن و توانمندی در اداره امور به عنوان عامل تولید متفکر.

- ۲- تعیین استراتژی توسعه بخش کشاورزی از طرف برنامه‌ریزان و سیاست‌گزاران کشور و هدایت جمعی فعالیت‌های بخش در مسیر اهداف توسعه.
- ۳- تجاری نمودن کشاورزی کشور به منظور افزایش درآمد فعالان و رقابت‌پذیری با جهان خارج.
- ۴- اصلاح ساختار مالی کشور به‌عنوان کل و بخش کشاورزی به‌عنوان جزئی از اقتصاد کلان به منظور کاهش اتکای مالی به دولت و تقویت سازو کارهای خود اتکایی مالی در بخش کشاورزی.
- ۵- گسترش مکانیزاسیون.
- ۶- تعریف مجدد از وظایف کمیسیون‌ها و نهادهایی که به طرق مختلف عهده‌دار کنترل و تنظیم بازار تولید و مصرف کالاهای کشاورزی می‌باشند. بدین منظور می‌باید نحوه عمل به صورتی تغییر یابد که به جای تداوم حضور همه‌جانبه دولت، مقدمات استقرار ساز و کار بازار فراهم آید.
- ۷- تقویت دیپلماسی اقتصادی در سطح بین‌المللی به منظور یافتن بازارهای جدید و گسترش بازارهای موجود برای افزایش صادرات کالاهای غیرنفتی و بویژه کالاهای کشاورزی.
- ۸- سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی در ایجاد زنجیره تولید کالاهای کشاورزی، عملیات صنایع تبدیلی و تکمیلی، بازاریابی و بسته‌بندی برای صادرات یا مصرف داخلی.

فهرست منابع و مآخذ :

- __ آمارهای مقدماتی گمرک جمهوری اسلامی ایران، سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲.
- __ گزارش‌ها و آمارهای اداره کل آمار و فن‌آوری اطلاعات- وزارت جهاد کشاورزی.
- __ گزارش‌های اداره کل آمار بانکی و اطلاعات مشتریان- بانک کشاورزی- سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲.
- __ گزارش‌ها و آمارهای صندوق بیمه محصولات کشاورزی- سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۲.
- __ گزارش‌ها و آمارهای اداره اعتبارات بانکی- بانک مرکزی.
- __ گزارش‌های آماری اداره آمارهای اقتصادی- بانک مرکزی.
- __ گزارش‌های اداره کل پنبه و دانه‌های روغنی- وزارت جهاد کشاورزی.
- __ گزارش‌های سازمان هواشناسی کشور- وزارت راه و ترابری.
- __ گزارش‌های شرکت بازرگانی دولتی ایران- وزارت بازرگانی.
- __ گزارش‌های سازمان بازرسی و نظارت بر قیمت و توزیع کالا و خدمات- وزارت بازرگانی.
- __ پایگاه اطلاع‌رسانی روابط عمومی وزارت جهاد کشاورزی به آدرس اینترنتی

www.pr.agri-jahad.ir

__ فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه- شماره‌های مختلف.

__ مجله دهاتی- شماره‌های مختلف.

__ مجله سنبله- شماره‌های مختلف.

__ مجله کشاورز- شماره‌های مختلف.